

دیپلماسی آب و نقش آن در حل تعارضات منابع آب فرامرزی

سید موسی حسینی^{۱*}

چکیده

بر روی کره زمین ۳۱۰ حوضه آبریز بین‌المللی و ۶۰۰ آبخوان مشترک فرامرزی وجود دارد و ۱۵۳ کشور (شامل ۲۲٪ جمعیت جهان) منابع آب شیرین سطحی یا زیرزمینی مشترک دارند. تجربیات نشان داده که کشورهای بالادست منابع آبی مشترک تمایل دارند از آب برای به‌دست آوردن قدرت بیشتر استفاده کنند، در حالی که پایین‌دست‌ها از قدرت برای به‌دست آوردن آب بیشتر استفاده می‌کنند. هیدرودیپلماسی با هدف پیشگیری، کاهش و حل و فصل تعارضات منابع آب فرامرزی می‌تواند تعارضات بر سر این منابع را از بازی‌های با حاصل جمع صفر (برد-باخت) به مدل‌های همکاری با مجموع مثبت (برد-برد) تغییر دهد. در این نوشتار پس از تعریف مفهوم دیپلماسی آب به ارائه جنبه‌های کلیدی، مراحل و مسیرهای دیپلماسی آب پرداخته می‌شود. سپس نقش عوامل مختلف در دیپلماسی آب مانند قدرت، احساسات، اعتماد، معنویت، اصول حقوق بین‌الملل و تجارت آب مجازی را همراه با ارائه مطالعات موردی تشریح می‌کند. بررسی‌ها نشان می‌دهد دیپلماسی آب پتانسیل حل انواع تعارضات آب فرامرزی را دارد و می‌تواند به کشورها کمک کند تا از رویارویی نظامی و سیاسی ناشی از تنش‌ها بر سر دسترسی به منابع آب مشترک اجتناب کنند و لذا به‌عنوان ابزاری برای مدیریت پایدار منابع آب مشترک محسوب می‌شود. از آنجا که دیپلماسی آب فرامرزی تصویری از آینده سیاست خارجی کشورها را نشان می‌دهد، چگونگی پیشبرد آن می‌تواند بر تمام مناسبات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بین‌طرفین اثرگذار باشد.

واژگان کلیدی: دیپلماسی آب، آب فرامرزی، عدم تقارن قدرت، مسیرهای دیپلماسی، مناقشه آب، مذاکرات آب

*عهده‌دار مکاتبات: دانشیار. تلفن: ۶۱۱۱۲۹۳۸ (۹۸۲۱)، نمابر: ۶۶۴۱۳۰۶۵ (۹۸۲۱)، نشانی الکترونیکی: smhosseini@ut.ac.ir
^۱گروه جغرافیای طبیعی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مقدمه

دیپلماسی را عموماً «هنر انجام گفتگو بین دولت‌ها» تعریف می‌کنند. بر اساس [۴]، دیپلماسی آب، ابزاری است برای مدیریت پایدار منابع آب و برای تقویت همکاری بین کشورها از طریق مذاکره. دیپلماسی آب را به‌عنوان یک تکنیک یا رویکرد ارزش-محور برای مدیریت مسائل تخصیص آب نیز تعریف کردند. همچنین محققین بیان کردند که دیپلماسی آب قصد حل و فصل تعارضات مربوط به در دسترس بودن، تخصیص و استفاده مشترک از منابع آب بین کشورها را دارد. از جمله تعاریف دیگر، «دیپلماسی آب شاخه‌ای از دیپلماسی است برای مذاکرات دوجانبه و چندجانبه بازیگران دولتی و غیردولتی در مورد مسائل آب فرامرزی» [۵].

مفاهیم «دیپلماسی آب» و «مدیریت مشترک آب فرامرزی»^۱، مفاهیمی نزدیک با هدف یکسان اما با مسیرهای مجزا هستند. همکاری آب فرامرزی، تحت یک دستور سیاسی تعریف شده و اغلب از نظر فنی جهت‌گیری می‌شود؛ در حالی که دیپلماسی آب معمولاً بیشتر بر پیشگیری از مناقشه و تعامل دیپلماتیک متمرکز است. مدیریت آب‌های فرامرزی زمانی که نتواند بر اساس توافقاتها و معاهدات طرفین پیشرفتی داشته باشد، تنها از طریق دیپلماسی آب قابل انجام است [۶].

برای شناخت بیشتر، در ادامه جنبه‌های کلیدی و مراحل و مسیرهای دیپلماسی آب ارائه می‌شود. سپس نقش عوامل مختلف مانند قدرت، احساسات، اعتماد، معنویت و اصول حقوق بین‌الملل در دیپلماسی آب بر اساس مطالعات موردی تشریح می‌شود.

جنبه‌های کلیدی دیپلماسی آب

دیپلماسی آب شامل جنبه‌های کلیدی سیاسی^۹، پیشگیرانه^{۱۰}، یکپارچگی^{۱۱}، تعاونی^{۱۲} و فنی^{۱۳} است. اولین مورد، دیپلماسی آب را فرآیندی ذاتاً سیاسی و فراتر از مرزهای حوضه آبریز در تعاملاتی می‌بیند که در میان سهامداران با منافع، مواضع و دستور کار متفاوت و اغلب متضاد رخ می‌دهد [۷]. جنبه دوم، دیپلماسی آب را به‌عنوان رویکردی برای میانجی‌گری صلح و همچنین پیشگیری و کاهش

مقابله با تغییرات آب و هوایی، رشد جمعیت و کاهش منابع آب تجدیدپذیر چالش‌های پایداری منابع آب در زمان کنونی است. در شرایط کنونی که تقریباً ۶۰ درصد از منابع آب شیرین روی کره زمین، فرامرزی^۱ هستند، این منابع مشترک به ابزاری برای قدرت تبدیل شده و رقابت بین کشورها را تشدید کرده است [۱].

هم‌اکنون مناقشات بر سر منابع آب فرامرزی حداقل در ۱۰ منطقه در جهان مشخص است؛ مانند رودخانه‌های دجله و فرات بین چهار کشور ترکیه، عراق، سوریه و ایران؛ رودخانه نیل بین ۱۱ کشور آفریقایی، رودخانه‌های هیرمند و هریرود بین افغانستان و ایران، رودخانه اردن بین اسرائیل و کشورهای عربی، رودخانه یرموک بین اردن و سوریه، رودخانه سن‌خوان^۲ بین کاستاریکا و نیکاراگوئه، رودخانه آرپاکای^۳ بین ترکیه و ارمنستان، رودخانه مکونگ^۴ بین چین و لائوس، رودخانه‌های کلرادو و ریو گرانده^۵ بین ایالات متحده آمریکا و مکزیک و رودخانه پارانا^۶ در آمریکای جنوبی از جمله موارد مورد مناقشه در سایر نقاط دنیا هستند [۲].

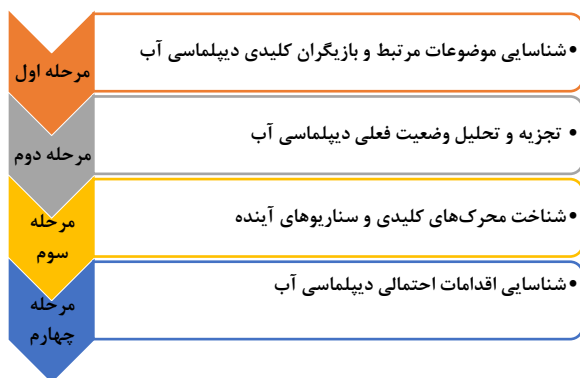
در کنار این چالش‌های جهانی ما همچنین شاهد بی‌توجهی به توافقات بین‌المللی و همچنین تضعیف نقش ژئوپلیتیک در بهره‌برداری از منابع آب فرامرزی هستیم. کارکرد «دیپلماسی آب یا هیدرودیپلماسی»^۷ این است که آب را به ابزاری مفید برای ارتقای همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی از طریق توافق‌نامه‌ها و معاهدات تبدیل کند. دیپلماسی آب یک مفهوم نوظهور (از سال ۱۹۹۶) برای مشارکت جامعه مدنی، و همکاری علمی برای حمایت از روابط دو یا چندجانبه و همچنین استفاده از عناصر فنی برای اهداف دیپلماتیک است [۳].

با وجود علاقه فزاینده، دیپلماسی آب هنوز فاقد یک تعریف مورد توافق عمومی و استاندارد است. شاید یکی از دلایل آن، مبهم بودن موضوع دیپلماسی آب باشد، اما در اسناد خط مشی و نشریات علمی بسته به زمینه و همچنین دیدگاه محققین به روش‌های مختلفی تعریف می‌شود:

- 1 Transboundary Water Resources
- 2 San Juan River
- 3 Arpacay River
- 4 Mekong River
- 5 Rio Grande River
- 6 Parana Rviver
- 7 Hydrodiplomacy

- 8 Cooperative Management of Transboundary Water
- 9 Political Aspect
- 10 Preventive Aspect
- 11 Integrative Aspect
- 12 Cooperative Aspect
- 13 Technical Aspect

درک وضعیت کنونی را عمیق‌تر می‌کند و همچنین به شناسایی مسیرهای جایگزین آینده در مراحل بعدی کمک می‌کند. در مرحله سوم، این مرحله ابتدا به دنبال شناسایی عوامل کلیدی (اجتماعی، اقتصادی و/یا سیاسی) است که احتمالاً در یک بازه زمانی معین بر وضعیت فعلی تأثیر می‌گذارد. سپس، سناریوهای احتمالی آینده بر اساس مجموعه‌ای از مفروضات در مورد چگونگی تحول وضعیت فعلی ناشی از محرک‌های کلیدی و روابط در حال تحول بین طرفین، پیش‌بینی می‌شود. مرحله چهارم بر شناسایی اقدامات احتمالی دیپلماسی آب متمرکز است که بر اساس محرک‌های کلیدی و سناریوهای آینده شناسایی شده از مرحله ۳ است. اطمینان حاصل شود که اقدامات دیپلماسی آب به رسمیت شناخته شده و مسیرهای به اصطلاح فنی و سیاسی دیپلماسی آب را در نظر می‌گیرد.

شکل ۲. چهار مرحله اصلی دیپلماسی آب.

مسیرهای دیپلماسی آب

دیپلماسی آب به‌عنوان راهی برای تبدیل تصمیم‌گیری حاصل جمع صفر (برد-باخت) به همکاری با مجموع مثبت (برد-برد) از طریق فعالیت‌های شبکه‌ای و تصمیم‌گیری مبتنی بر شواهد است. برای تکمیل این رویکرد، دیپلماسی رسمی آب نیازمند فرآیند سیاست خارجی برای تقویت همکاری است. بازیگران اصلی دیپلماسی آب معمولاً دولت‌ها و سازمان‌های بین‌دولتی مرتبط هستند که اغلب با بازیگران دیگر در مسیرهای دیپلماسی متعدد همراه هستند. مطابق با شکل ۲ مسیرهای دیپلماسی آب بطور کلی شامل موارد زیر می‌باشد [۱۰]:

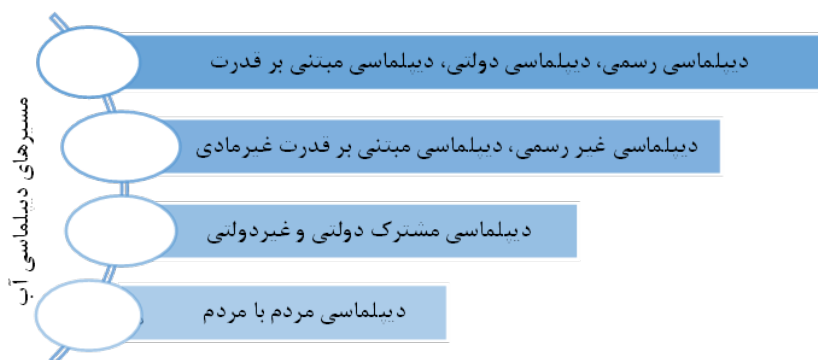
دیپلماسی رسمی آب (مسیر ۱): دیپلماسی به طور سنتی (دیپلماسی مبتنی بر قدرت) به‌عنوان ابزاری برای دستیابی به اهداف

درگیری می‌داند. فعالیت‌های میانجی‌گری صلح و پیشگیری از مناقشه می‌توانند شرایطی را برای دیپلماسی آب ایجاد کنند و بالعکس؛ دیپلماسی آب می‌تواند از مناقشه پیشگیری کرده و میانجیگری در زمینه صلح را افزایش دهد. مورد سوم، بر این مفهوم استوار است که دیپلماسی آب معاصر به‌عنوان فرآیندی متشکل از ذینفعان بسیاری در بخش‌های مختلف در محیط‌های رسمی و غیررسمی می‌تواند ایفای نقش کند. این جنبه دیپلماسی آب را به‌عنوان یک مفهوم چندرشته‌ای می‌بیند که در تقاطع علم، سیاست و عمل قرار دارد. جنبه چهارم، دیپلماسی آب را فرآیندی می‌بیند که همکاری متقابل و ایده منافع مشترک را ترویج و بر آن تکیه می‌کند و بنابراین آن را به تعاریف رایج برای همکاری‌های آب فرامرزی نزدیک می‌کند. این ویژگی ارزشی دیپلماسی، تمایل به همکاری و ارتباط بین بازیگران کلیدی را به‌عنوان وسیله‌ای برای ترویج استفاده پایدار و عادلانه اجتماعی از آب‌های مشترک به رسمیت می‌شناسد. مورد پنجم، مبتنی بر شناخت آب به‌عنوان یک منبع و به‌عنوان یک ماده فیزیکی که چرخه هیدرولوژیکی را ایجاد می‌کند، تمرکز دارد. جنبه فنی دیپلماسی آب ارتباط قوی با تولید دانش و محصولات آن مانند توسعه مدل‌ها دارد. بر اساس این پنج منظر، «دیپلماسی آب یک فرآیند پویا و سیاسی است که هدف آن جلوگیری، کاهش و حل تنش‌های مرتبط با آب در منابع آب مشترک با استفاده همزمان از ابزارهای دیپلماتیک، دانش مرتبط با آب و مکانیسم‌های همکاری» تعریف شده است [۸].

مراحل دیپلماسی آب

دیپلماسی آب شامل ۴ مرحله است که در شکل ۱ نیز نشان داده شده است [۹]. اولین گام در رویکرد پیشنهادی، شناسایی مرتبط-ترین موضوعات و بازیگران برای زمینه خاص دیپلماسی آب است. بازیگران اصلی دیپلماسی آب معمولاً دولت کشورهای ذینفع در حوضه رودخانه، سازمان‌های بین‌دولتی مرتبط مانند کمیسیون‌های حوزه رودخانه و بازیگران شخص ثالث هستند.

مرحله دوم، با هدف تجزیه و تحلیل وضعیت کنونی زمینه دیپلماسی آب، مبتنی بر موضوعات و بازیگران شناخته شده در مرحله ۱ است. تجزیه و تحلیل ترجیحاً باید شامل در نظر گرفتن روندهای گذشته، از جمله موارد مربوط به استفاده از آب، توسعه زیرساخت‌ها و روابط سیاسی گسترده‌تر بین کشورهای ذینفع،

شکل ۲ مسیرهای مختلف دیپلماسی آب.

اما بایستی توجه داشت که مسیرهای غیررسمی نمی‌تواند جایگزین دیپلماسی مسیر ۱ شوند بلکه به‌عنوان مکمل دیپلماسی دولتی عمل می‌کند و می‌تواند عدم تقارن قدرت بین دولت‌های مشترک را کاهش دهد و ضمناً فضاهای مشورتی اعتمادسازی را نیز افزایش می‌دهند. دیپلماسی رسمی (مسیر ۱) به‌دلیل انگیزه‌ها، بودجه، اطلاعات و منابع لجستیکی در اختیار، مؤثرتر از مسیرهای غیررسمی است، اما اثربخشی آن زمانی که توسط مسیرهای غیررسمی پشتیبانی می‌شود، بیشتر می‌شود. کمیسیون رودخانه مکونگ در حوضه رودخانه مکونگ در آسیای جنوب شرقی بین چهار کشور لائوس، تایلند، کامبوج و ویتنام با نظارت چین و میانمار، صحنه دیپلماسی مسیر ۱ است. به‌عنوان نمونه موفق دیگری از دیپلماسی چند مسیره آب منطقه‌ای، می‌توان به همکاری رسمی در آمریکای مرکزی که شامل ۲۳ حوضه فرامرزی است و یا حوضه رودخانه اردن بین اسرائیل، اردن و تشکیلات خودگردان فلسطین اشاره نمود.

مسیرهای غیررسمی دیگر دیپلماسی آب، ترکیبی از دو مسیر دیپلماسی ۱ و ۲ است که یک مورد آن، دیپلماسی آب مسیر ۱/۵ نام دارد و ترکیبی از بازیگران دولتی و هم‌غیردولتی در یک مذاکره غیررسمی را شامل می‌شود. مورد دیگر، دیپلماسی آب مسیر ۳ است که با عنوان دیپلماسی مردم با مردم نیز شناخته می‌شود، عمدتاً در مناطق مرزی بین گروه‌های مردمی کشورهای مشترک رخ می‌دهد [۱۱].

نقش قدرت در دیپلماسی آب

عالم (۱۳۷۳) معتقد است که قدرت، هسته و مرکز ثقل سیاست را به وجود آورده و تمام مناقشات در زندگی سیاسی وابسته به قدرت است [۱۲]. اهمیت قدرت و حضور آن در تمام شئون زندگی بشر و به‌خصوص در جهان سیاست، به اندازه‌ای است که عده‌ای آن را

سیاسی از طریق ابزارهای غیرالزام‌آور مورد استفاده قرار می‌گرفته است. به همین دلیل، دیپلماسی اغلب با کشورهای بزرگی مرتبط بوده که قدرت نظامی را برای دستیابی به اهداف سیاسی بین‌المللی ترکیب می‌کردند. این نوع دیپلماسی به مذاکرات دولت-دولت اشاره دارد و شامل گفتگوهای رسمی بین رهبران سیاسی و نظامی کشورهای مشترک است.

دیپلماسی غیررسمی آب (مسیر ۲): دیپلماسی رسمی آب (یا دیپلماسی دولت‌محور) مورد انتقاد است زیرا عمدتاً براساس یک رویکرد فنی توسط کارشناسان با داده‌های تخصصی در مورد رودخانه و منابع آن هدایت می‌شود. دیپلماسی آب هم از طریق مذاکرات مبتنی بر قدرت و هم از طریق مشارکت آرمان‌های هنجاری مانند دموکراسی، شفافیت، شمولیت اجتماعی و توانمندسازی ظهور کرده است، مانند قراردادهای بین‌المللی «اهداف توسعه پایدار ۲۰۱۵» توسط سازمان ملل. یکی از راه‌های تأثیرگذاری بر عدم تقارن‌های قدرت، استفاده از قدرت غیرمادی برای تغییر «قواعد بازی» در مذاکرات است. دیپلماسی غیررسمی یا دیپلماسی مسیر ۲، مربوط به فرآیند گفتگوی غیررسمی بین بازیگران دولتی و غیردولتی می‌شود، به‌ویژه زمانی که عدم تقارن قدرت حاکم بر آب‌های مورد مناقشه مشهود باشد. اروپا، مهد دیپلماسی غیررسمی (شامل بازیگران زیردولتی مانند ایالت‌های فدرال، شهرها، سازمان‌های غیردولتی) است. بنابراین، دیپلماسی غیررسمی می‌تواند به کشورهایی که نتوانستند مناقشات را از مسیر دیپلماسی رسمی (مسیر ۱) حل و فصل نمایند، اجازه دهد تا بر بحث تأثیر بگذارند. در حوضه رودخانه براهماپوترا که شامل چین، هند، بوتان و بنگلادش است، دیپلماسی غیررسمی می‌تواند شرایطی را ایجاد کند که از طریق دیپلماسی رسمی جذابیت کمی دارد.

چین و هند برای هژمونی آب رقابت می‌کنند. در برخی موارد مانند تعاملات هند و بوتان، قدرت عامل مثبتی در دیپلماسی آب برای توانمندسازی بازیگران برای حل مناقشات تلقی می‌شود. بنابراین، تفاوت‌های قدرت در دیپلماسی آب نقش مهمی در شکل دادن به مذاکرات و تعاملات دارد، همانطور که محققین، دیپلماسی را «قدرت در عمل» نام برده‌اند [۱۵].

نقش احساسات^۵ در دیپلماسی آب

در دهه‌های اخیر، محققان دریافته‌اند که احساسات نقش کلیدی در تأثیرگذاری، شکل‌دهی و تغییر سیاست و دیپلماسی بین‌المللی ایفا می‌کنند. برخلاف مفروضات مرسوم که احساسات را غیرمنطقی می‌دانند، یافته‌های عصب‌شناسی نشان می‌دهد که احساسات مکمل تفکر منطقی است و عقلانیت همیشه شامل احساسات است [۱۶]. منظور از احساسات در اینجا، احساساتی نیستند که در لحظه یا در حین مذاکره بیان می‌شوند، بلکه منظور احساسات عمیقاً نهادینه شده در اعمال، هنجارها، باورها و اعمال دولت‌ها است. احساساتی که نه تنها فیزیکی یا روان‌شناختی، بلکه اجتماعی-فرهنگی و سیاسی نیز هستند. بنابراین، درک پویایی احساسات در دیپلماسی بین‌الملل برای تشخیص اینکه چگونه می‌توانند تصمیمات و رفتار بازیگران دولتی را شکل دهند، کلیدی است. احساسات جمعی مانند ترس، خشم، غرور، اعتماد و امید دارای قدرت اجرایی گفتمانی برای ساختن و تأثیرگذاری بر فرآیندها و نتایج دیپلماسی آب فرامرزی هستند.

گزارش شده که در دیپلماسی آب نیل، احساسات زیربنای دیپلماسی بوده است. سد بزرگ رنسانس اتیوپی^۶ (بزرگترین سد در آفریقا) که ساخت آن در سال ۲۰۱۱ پایه‌گذاری شد، محل اختلاف بین اتیوپی و مصر بوده و احساسات عمیقی را مانند ترس از ناامنی آب، عصبانیت از بی‌عدالتی آب، آسیب‌گریزی، به حداقل رساندن تأثیر و انتشار تهدید برانگیخته است. مصر می‌ترسد که این سد به سهم آب و امنیت آن آسیب برساند و آن را خط قرمزی برای خود می‌داند، در حالی که اتیوپی این سد را به‌عنوان پروژه‌ای می‌بیند که بی‌عدالتی آب در حوضه نیل را اصلاح می‌کند. زمینه‌های احساسی متناقض بین طرفین، یک شکل از گفتمانی از مضرات و مزایای سد را ایجاد کرده است. اتیوپی با فروش اوراق قرضه و سرمایه‌های محلی را برای ساختن سد جمع‌آوری کرده است. سرمایه‌گذاری عاطفی مردم در

به «نقش پول» در روابط اقتصادی تشبیه کرده‌اند. فعل و انفعالات آب فرامرزی ذاتاً سیاسی هستند و توسط بافت سیاسی-اجتماعی گسترده‌تر کشورهایی که در حوضه رودخانه مشترک هستند تعیین می‌شوند. برای روشن شدن بیشتر نقش قدرت در دیپلماسی آب، لازم است ابتدا انواع قدرت را بشناسیم [۱۳]:

نوع اول، قدرت سخت^۱ است که نشان‌دهنده ظرفیت مادی یک بازیگر جهت کسب پذیرش سایرین است. ویژگی قدرت سخت در مناسبات آب‌های فرامرزی شامل: موقعیت جغرافیایی کشورهای حوضه آبریز مشترک، وسعت آن کشورها، میزان جمعیت ساکن در حوضه آبریز و قدرت اقتصادی و نظامی آنها است.

نوع دوم، قدرت چانه‌زنی^۲ است که توانایی سلب انتخاب پذیرش یا عدم پذیرش است که به طرف ضعیف‌تر تحمیل می‌شود و بیشتر به قدرت سیاسی اشاره دارد. قدرت چانه‌زنی از طریق مشروعیت و اقتدار به دست می‌آید و توانایی کنترل فعالیت‌های سیاسی و ایجاد موانع بر سر مسائل مخالف با منافع طرف مقابل را دارد.

نوع سوم، قدرت معنایی^۳ است که فراتر از دخالت در حوزه تصمیم‌گیری و تنظیم فعالیت‌های سیاسی و به طور کلی فراتر از قدرت چانه‌زنی است. در این سطح از قدرت، بازیگر قدرتمند می‌تواند به واسطه استفاده از قدرت معنایی، ترجیحات، تمایلات و تفکرات دیگران را متناسب با خواسته خود شکل دهد. در حقیقت این نوع قدرت با استفاده از کسب پذیرش دیگر بازیگران، بر افکار و خواسته‌های آنها تأثیر می‌گذارد.

قدرت نرم^۴، نوع دیگری از قدرت است که ترکیبی از قدرت معنایی و قدرت چانه‌زنی است. قدرت نرم در مناسبات آبی به استراتژی‌های معطوف به دستیابی به راه‌حل‌های مشترک، رسیدن به ارزش‌های سیاسی مشترک و ابزار سازشی جهت مدیریت مناقشه و همکاری تأکید دارند [۱۴].

یکی از بارزترین منابع قدرت، موقعیت جغرافیایی در منبع آب مشترک است. محققین قبلی ادعا کردند که بالادست‌ها تمایل دارند از آب برای به دست آوردن قدرت بیشتر استفاده کنند، در حالی که پایین‌دست‌ها از قدرت برای به دست آوردن آب بیشتر استفاده می‌کنند. اما استثنائات مهمی نیز وجود دارد، در حوضه نیل، مصر پایین‌دست موقعیت غالب دارد، در حالی که در حوضه برهماپوترا،

1 Hard Power

2 Bargaining Power

3 Ideational Power

4 Soft Power

5 Emotions

6 Grand Ethiopian Renaissance Dam

ساخت این سد اهمیت بیشتری نسبت به کمک‌های مالی آنها دارد. تنش‌های احساساتی و عاطفی در مذاکرات بین دو کشور در سال-های اخیر موجب شده که مذاکرات تقریباً به بن‌بست برسد. موارد اساسی اختلاف آنها در ارائه یک سناریوی پایه برای مطالعه ارزیابی تأثیر سد و تعداد سال‌های مورد توافق برای پر کردن مخزن سد است [۱۷].

اعتمادسازی^۱ در دیپلماسی

اعتمادسازی یکی از ابزارهای کلیدی در مذاکرات دیپلماتیک و فرآیندهای صلح است و کشورهای دارای منابع آب مشترک باید اعتماد را در جستجوی راه‌حل‌های پایداری که برای همه طرف‌ها قابل قبول است، ایجاد و تقویت کنند [۱۸]. سه رویکرد اعتماد شامل رویکردهای عقلانی، اجتماعی و روانشناختی است که راهی برای مشاهده و درک اعتماد در روابط بین‌الملل فراهم می‌کند. رویکرد عقلانی به اعتماد بر نقش انتخاب منطقی و محاسبه تأکید می‌کند. از نظر منطقی، اعتماد مستلزم توانایی پیش‌بینی قابل اعتماد بودن دیگری است بر اساس اطلاعات موجود. از منظر رویکرد اجتماعی، اعتماد به‌عنوان یک باور یا درک مشترک توصیف می‌شود که دیگری آنچه را که درست است انجام می‌دهد. در نهایت، رویکرد روان‌شناختی تأکید می‌کند که اعتماد از طریق تجربه و عمل فردی حتی در حوزه سیاست بین‌الملل ایجاد می‌شود. اعتماد روانشناختی را می‌توان پایه-ای در نظر گرفت که دو رویکرد دیگر بر آن بنا شده است. دیپلماسی آب با ترکیب دانش مرتبط با آب با مکانیسم‌های دیپلماتیک و سیاست خارجی، زمینه مناسبی را برای نزدیک شدن به اعتماد بر آب‌های فرامرزی فراهم می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که اعتماد عنصر مهمی در فرآیندهای دیپلماسی آب در نظر گرفته می‌شود. در آب‌های فرامرزی، شفافیت و اعتماد به‌طور مکرر به‌عنوان عناصر مهم برای تقویت و تداوم همکاری‌های دیپلماتیک ذکر شده است و فقدان اعتماد مانع دیپلماسی آب می‌شود. در مناقشات رودخانه نیل، فقدان اعتماد بین طرفین باعث بروز اختلافات و مانع از پیشبرد اهداف دیپلماسی آب فرامرزی شده است [۱۸].

نقش معنویت^۲ در دیپلماسی آب

در ادبیات دانشگاهی، ارزیابی فرآیندهای دیپلماسی آب به‌طور کلی بر عوامل عقلانی متمرکز شده است. با این حال، برخی از مطالعات نشان داده‌اند که عوامل عقلانی، تنها نیروی محرکه در مذاکرات آب فرامرزی نیستند، بلکه سایر جنبه‌های تأثیرگذار مذاکرات آب فرامرزی شامل احساسات، اعتماد، مذهب، رابطه جسم و ذهن و ارتباط با طبیعت نیز مؤثرند. تحقیقات نشان داد که اعتقادات و اعمال معنوی (مانند دعا، مراقبه و خودمحووری) می‌توانند در آماده‌سازی جلسات مذاکره در سطح شخصی نقش داشته باشند. ایجاد فضای بیشتر برای معنویت در محیط مذاکره به طرفین با پیشینه معنوی فرصت بیشتری می‌دهد تا باورها و اعمال معنوی خود را وارد کنند. این می‌تواند راه‌های جدیدی را برای مذاکره باز کند که به طور بالقوه می‌تواند منجر به برابری بیشتر در تخصیص منابع آب شود [۱۹].

معنویت شناخت پیوند عمیق بین تمام خلقت است. معنویت ارتباطی است که انسان با یک نیروی بزرگتر و با انرژی بیشتر حاضر در جهان و روی زمین برقرار می‌کند. معنویت و مذهب معمولاً در فرآیندهای دیپلماسی آب به صراحت مورد توجه قرار نمی‌گیرند، مگر اینکه بخشی از یک پروژه سیاسی باشند. رابطه معنوی با آب و سیستم‌های مختلف طبیعت با این باور مدرن که طبیعت را می‌توان به طور کامل با علم و فناوری کنترل کرد، نادیده گرفته شده است. تحقیقات نشان داده است که وقتی از پیشینه معنوی، فرهنگی یا مذهبی فردی به خوبی در مذاکرات استفاده می‌شود، به حفظ آرامش و افزایش صبر افراد در طول جلسه کمک می‌کند. معنویت در مذاکرات آب به صورت نامحسوس وجود دارد، زیرا این تصور وجود دارد که رویکرد منطقی غالب در مذاکرات آب فرامرزی، فضای زیادی را برای افراد باقی نمی‌گذارد تا باورها و اعمال شخصی خود را لحاظ کنند. دانش معنوی در مذاکرات می‌تواند کمک کند تا رویکردهای دیپلماسی آب را توسعه دهیم که فردگرایی را در مقابل جامعه متعادل می‌کند، به این معنا که درک نیازهای جمعی در مقایسه با نیازهای خود مهمتر تلقی می‌شود. برای دست‌اندرکاران دیپلماسی آب، این ایده که نوع بشر و طبیعت از نظر معنوی به هم مرتبط هستند، می‌تواند به یافتن راه‌حل‌های جایگزین برای بسیاری از چالش‌های محیط‌زیستی فعلی کمک کند [۱۹].

نقش حقوق بین‌الملل^۳ در دیپلماسی آب

1 Buiding Trust

2 Spirituality

3 International Water Law

توسط جان آنتونی آلن^۳ در سال ۱۹۹۳ پس از مطالعات در منطقه منا معرفی شد. کشورهای این منطقه با واردات آب مجازی موجود در محصولات غذایی مانند برنج، ذرت و گندم می‌توانند کمبود منابع آب شیرین خود را جبران کردند. مثلاً برای تولید یک متر مکعب گندم هزار متر مکعب آب لازم است. با واردات یک متر مکعب گندم، یک اقتصاد کم آب از تمام هزینه‌های اقتصادی و استرس‌های محیط‌زیستی ناشی از آن جلوگیری می‌کند. اروپا اندکی بیش از ۵۰ درصد از واردات آب مجازی جهانی در سال ۱۹۶۰ را به خود اختصاص داده است، این مقدار در سال‌های ۲۰۱۵-۲۰۱۶ به حدود ۳۶ درصد کاهش یافته است. آفریقا تا سال ۱۹۸۰ یک صادرکننده خالص آب مجازی بود. پس از آن، واردکننده خالص شد. چین ۶ درصد از منابع آب شیرین جهان را در اختیار دارد و حدود ۸ درصد از زمین‌های زیر کشت جهانی را در اختیار دارد تا برای جمعیتی معادل ۲۰ درصد جمعیت جهان غذا تامین کند. ایالات متحده آمریکا بزرگترین صادرکننده آب مجازی است. منافع حاصل از تجارت آب مجازی و رسیدن به امنیت غذایی مطابق با حفاظت از محیط‌زیست، مستلزم ثبات و امنیت سیاسی و همچنین مقرون به صرفه بودن محصولات معامله شده توسط مصرف‌کنندگان داخلی است، بنابراین «دیپلماسی آب مجازی» یک جنبه ضروری از دیپلماسی آب است، زیرا تجارت آب مجازی می‌تواند درگیری بر سر آب در شرایط کمبود را تحت تاثیر قرار دهد. رزا و همکاران (۲۰۱۹) توضیح داد که جهانی شدن آب از طریق تجارت آب مجازی می‌تواند با کاهش تقاضای آب و تنش‌های آبی و فراهم کردن شرایط مناسب برای مذاکره بین کشورها از تعارضات آبی در آینده جلوگیری کند [۲۲].

دیپلماسی آب شخص ثالث^۴

«دیپلماسی آب شخص ثالث» معمولاً به‌عنوان یک کاتالیزور در مذاکرات آب فرامرزی عمل می‌کند. مشارکت شخص ثالث می‌تواند «کاهش تعارض، افزایش قابلیت‌های بازیگران، ترویج قوانین مشارکتی و فراگیر در حال استفاده را تشویق کند و به طرف‌های متعارض کمک کند تا مشکلات جمعی را به گونه‌ای ساختار دهند که فرصت‌هایی برای منافع متقابل ایجاد و تحقق

اصول حقوق بین‌الملل آب اغلب برای رسیدگی به اختلافات و درگیری‌های بین دولت‌های با منابع آب مشترک برای هدایت رفتار دولت‌ها به سمت راه‌حل‌های همکاری‌ای که به نفع منابع آب و همچنین همکاری‌های منطقه‌ای گسترده‌تر است، به کار گرفته می‌شود. اختلافات در حوضه دریای آرال، درگیری بین تاجیکستان و ازبکستان بر سر سد روگون^۱ نگرانی‌هایی را در مورد بی‌ثباتی منطقه‌ای گسترده‌تر ایجاد کرده است. رویارویی‌های اخیر بین افغانستان و ایران منجر به بروز خشونت‌های محلی شده است. اصول حقوق بین‌الملل آب اغلب برای رسیدگی به چنین موقعیت‌های اختلاف‌نظر و درگیری فراخوانده می‌شود. انتظار این است که این اصول رفتار دولت‌ها را به سمت یافتن راه‌حل‌های مشارکتی هدایت کند که بهترین نتایج ممکن را برای مدیریت منابع آب و همچنین برای همکاری و ثبات منطقه‌ای به طور گسترده‌تر به همراه داشته باشد. اما این قوانین همیشه نمی‌توانند مذاکرات را به گونه‌ای تنظیم کنند که منجر به مصالحه و در نتیجه همکاری طولانی مدت شود [۲۰].

اصول حقوق بین‌الملل به تعیین قواعد «بازی» همکاری کمک می‌کند و ابزار مهم دیپلماسی آب تلقی شود و می‌تواند به شکل‌دهی عملکرد دولت به سوی آینده‌ای همکاری‌تر و پایدارتر کمک کند. بارزترین نمونه، معاهده آب‌های ایندوس در سال ۱۹۶۰ است که روابط متضاد بین هند و پاکستان را کاهش داد. حقوق بین‌الملل آب بر سیستم رودخانه سند در مرکز اختلاف هند و پاکستان قرار داشت. اتحادیه اروپا «تعهد دیپلماتیک در مورد آب، به ویژه همکاری‌های فرامرزی آب، به‌عنوان ابزاری برای صلح، امنیت و ثبات» را تأیید می‌کند. دستورالعمل چهارچوب آب اروپا، قوانین آب هلسنکی، نمونه‌هایی از قوانین بین‌المللی در سیاست آب است [۲۱].

جایگاه آب مجازی^۲ در دیپلماسی آب

تجارت آب از طریق کالاها، به‌ویژه کالاهای کشاورزی که از آن به‌عنوان آب مجازی نام برده می‌شود، پتانسیل حل تعارضات آبی را دارد و به‌طور قابل‌توجهی می‌تواند تقاضای آب را در تولید مواد غذایی کاهش دهد و کمبود آب را جبران کند. مفهوم آب مجازی

1 Rogun Dam
2 Virtual Water Europe
3 John Anthony Allan

4 Third Party Actor Water Diplomacy
5 Organization for Security and Co-operation in

عقلانی)، اما دیپلماسی آب نباید در انحصار عقلانیت باشد بلکه باید در شرایط لازم از مسیرهای دیگر دیپلماسی نیز بهره‌مند شود. بسیاری از تعارضات آب فرامرزی غیرقابل حل هستند، زیرا از نظر بسیاری از تصمیم‌گیرندگان به‌عنوان بازی‌های با حاصل جمع صفر تلقی می‌شوند و منافع یک طرف به قیمت ضرر طرف دیگر تمام می‌شود. علاوه بر این، پویایی‌های قدرت سیاسی و اقتصادی نامتقارن جغرافیایی (بالادست-پایین دست) می‌تواند مانع از حل موفقیت‌آمیز چنین تعارضاتی شود.

تنش‌ها و درگیری‌هایی که در بسیاری از مناطق بر سر دسترسی به آب رخ می‌دهد، صلح و امنیت ملی و بین‌المللی را تهدید می‌کند، دیپلماسی آب می‌تواند به کشورها کمک کند تا از رویارویی نظامی و سایر رویارویی‌های سیاسی نامطلوب اجتناب کنند و آنها را قادر می‌سازد تا در مورد مناقشه آب با استفاده از مکانیسم‌های مختلف حل و فصل اختلافات صلح‌آمیز بحث کنند. از آنجا که دیپلماسی آب نمونه‌ای از آینده سیاست خارجی کشورهای ذینفع را نشان می‌دهد، چگونگی پیشبرد آن می‌تواند بر تمام مناسبات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بین طرفین اثرگذار باشد.

فهرست منابع

- [1]. IPCC (2019). *Climate Change and Land: An IPCC Special Report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems - Summary for Policymakers* (Intergovernmental Panel on Climate Change IPCC).
- [2]. Rivera, A. (2015). *Transboundary aquifers along the Canada-USA border: Science, policy and social issues*. *Journal of Hydrology: Regional Studies*, 4, 623–643.
- [3]. Council of the European Union (2020). *Council conclusions on Climate Diplomacy*.
- [4]. Sehring, J., ter Horst, R., & Said, A. (2023). *Water diplomacy: A man's world? Insights from the Nile, Rhine and Chu-Talas basins*. *Journal of Hydrology X*, 20, 100152.
- [5]. Islam, S., & Repella, A. C. (2015). *Water diplomacy: A negotiated approach to manage complex water problems*. *Journal of Contemporary Water Research & Education*, 155, 1–10
- [6]. Zareie, S., Bozorg-Haddad, O., & Loáiciga, H. A. (2021). *A state-of-the-art review of water diplomacy*. *Environment, Development and Sustainability*, 23, 2337-2357.

1 Johnston Agreement

بخشند». بانک جهانی، یونسکو و سازمان امنیت و همکاری اروپا^۱ از جمله طرف‌های سوم هستند که به‌طور مستمر به دیپلماسی آب فرامرزی از طریق توسعه و امضای معاهدات آب، ایجاد و حمایت از نهادهای مدیریتی دوجانبه، تقویت اشتراک داده‌ها، توسعه ظرفیت، و تشویق مشارکت بیشتر در مدیریت آب مشترک مانند معاهده آب‌های ایندوس بین هند و پاکستان، معاهدات رودخانه‌ای صحرای آفریقا، کمک می‌کنند. ناگفته نماند که اگر کشورهای ساحلی علاقه‌ای به همکاری نداشته باشند، تلاش‌های میانجی‌گری اغلب بی‌فایده می‌شوند. به‌عنوان مثال، توافقنامه جانستون^۱ در سال ۱۹۵۵ با میانجی‌گری ایالات متحده بر روی رودخانه اردن توسط کشورهای ساحلی امضا نشد [۲۳].

نتیجه‌گیری

دیپلماسی آب یک فرآیند نوآورانه، مستمر، بلندمدت، چندوجهی، پویا و وابسته به زمینه و آینده‌گرا بین طرفینی است که دارای یک پیکره آبی مشترک هستند؛ بنابراین دیپلماسی آب در درجه اول شبیه به یک ماراتن است که دارای چندین سربالایی و سراسیمبی است. دستیابی به یک دیپلماسی مؤثر، مستلزم توجه به تغییر پویایی‌های محیط‌زیستی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و همچنین مجموعه‌ای از فعالیت‌های مورد توافق مشترک است. دیپلماسی آب به پنج عنصر حیاتی بستگی دارد: درک توافق شده از داده‌ها، ساختار حاکمیتی مؤثر، مشارکت عمومی، حمایت شخص ثالث و گنجاندن ملاحظات محیط‌زیستی.

نقش قدرت در دیپلماسی آب به همان اندازه در مکانیک نیوتنی، مولد است. اصول حقوق بین‌الملل به تعیین قواعد بازی همکاری کمک می‌کند. این اصول، ابزار مهم دیپلماسی آب تلقی شود و می‌تواند به شکل‌دهی عملکرد دولت به سوی آینده‌ای همکاری و پایداری کمک کند. تجارت آب مجازی با تشویق تجارت بین کشورها و مناطق پرآب و فقیر، استفاده از میانجی‌گری شخص ثالث، ظرفیت‌سازی و آموزش دیپلمات‌ها در تنوری مذاکره امکانات زیادی را برای افزایش امنیت فراهم می‌کند.

ایجاد فضای بیشتر برای معنویت در محیط مذاکره و اعتمادسازی می‌تواند می‌تواند راه‌های جدیدی را برای مذاکره به امید ایجاد برابری بیشتر در تخصیص منابع آب باز کند. رویکرد سنتی دیپلماسی آب تقاطع بین «علم، سیاست و عمل» است (دیپلماسی

- [15]. Vij, S., Warner, J., & Barua, A. (2020). Power in water diplomacy. *Water International*, 45(4), 249-253.
- [16]. Seide, W. M., & Fantini, E. (2023). Emotions in Water Diplomacy: Negotiations on the Grand Ethiopian Renaissance.
- [17]. Woldemaryam, E. (2020). Making the Nile River a point of cooperation between Ethiopia and Egypt: Building confidence through water diplomacy. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 3(3), 2494-2500.
- [18]. Warner, J., & de Man, R. (2020). Powering hydrodiplomacy: How a broader power palette can deepen our understanding of water conflict dynamics. *Environmental Science & Policy*, 114, 283-294.
- [19]. Ramawadh, S., Jara, D., Wolf, A. T., & Schring, J. (2023). Exploring spirituality in water diplomacy. *Water Alternatives*, 16(3), 978-991.
- [20]. Lazerwitz, D. J. (1993). The fow of international water law: The international law commission's law of the non-navigational uses of international watercourses. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1(1), 12.
- [21]. Schmeier, S. (2021). International water law principles in negotiations and water diplomacy.
- [22]. Rosa, L., Chiarelli, D. D., Tu, Ch., Rulli, M. C., & D'Odorico, P. (2019). Global unsustainable virtual water fows in agricultural trade. *Environmental Research Letters*, 14(11), 114001.
- [23]. Islam, S. and Susskind, L. 2018. Using complexity science and negotiation theory to resolve boundary-crossing water issues. *Journal of Hydrology* 562: 589-598.
- [7]. UNEP (2016) *Transboundary River basins: status and trends*. United Nations Environment Programme (UNEP). Nairobi, Technical Report, 378p
- [8]. Pohl, B., Swain, A., 2017. *Leveraging Diplomacy for Resolving Transboundary Water Problems*. In: Islam, S., Madani, K. (Eds.), *Water Diplomacy in Action: Contingent Approaches to Managing Complex Water*. Anthem Press, New York, pp. 19-36.
- [9]. Keskinen, M., Häkkinen, E., Haapala, J., & Sharipova, B. (2023). Trust in Transboundary Waters: Identifying Trust-Building in Water Diplomacy Literature. *Water Alternatives*, 16(3).
- [10]. Michel D. (2020) *Water Conflict Pathways and Peacebuilding Strategies* (No. 164). United States Institute of Peace.
- [11]. Keskinen, M., Salminen, E., & Haapala, J. (2021). Water diplomacy paths—An approach to recognise water diplomacy actions in shared waters. *Journal of Hydrology*, 602, 126737.
- [۱۲]. عالم، عبدالرحمن (۱۳۸۲). بنیادهای علم سیاست، نشر نی، چاپ ۳۶، صص ۳۹۱.
- [13]. Mirumachi, N. (2020). Informal water diplomacy and power: A case of seeking water security in the Mekong River basin. *Environmental Science & Policy*, 114, 86-95.
- [۱۴]. قریشی، سیده زهرا، میان آبادی، حسین، موسوی شفقائی، مسعود، (۱۳۹۸). نقش قدرت در دیپلماسی آب، تحقیقات منابع آب ایران. سال ۱۵، شماره ۲، صص ۲۶۴-۲۴۲.

Water Diplomacy and Its Role in Resolving Transboundary Water Resources Conflicts

---

Seiyed Mossa Hosseini¹

Globally, there are 310 international basins and 600 shared transboundary aquifers which are shared between two or more countries. While 153 countries share fresh water resources, the life of about 22% of people on earth depends on these resources. The upstream countries of shared water resources tend to use water to get more power, while the downstream countries use power to get more water. In this manuscript, after defining the concept of water diplomacy, it presents the key aspects and stages and paths of water diplomacy. Then, it explains the role of various factors in water diplomacy (such as power, gender balance, emotions, trust, spirituality and principles of international law) along with presenting case studies around the world. Studies show that effective water diplomacy with the aim of preventing, reducing and resolving conflicts and analyzing the hydropolitical dynamics of transboundary water resources can change competing interests over shared water resources from zero-sum to positive-sum approaches. Therefore, water diplomacy has the potential to solve all kinds of transboundary water conflicts and is considered a tool for sustainable management of shared water resources. Since water diplomacy shows a picture of the future of the foreign policy of the countries with shared water resources, its progress can affect all political, economic and cultural relations between the parties.

Keywords: Water Diplomacy, Transboundary Waters, Power Asymmetry, Diplomacy Paths, Water Conflicts, Water Negotiations

---

^{*}Corresponding Author, Associate Professor, Tel: +98 21-6111 2938, Fax: +98 21-6641 3065, E-mail: smhosseini@ut.ac.ir

¹Physical Geography Department, University of Tehran, Tehran, Iran.